

Революції в Україні ХХ-ХХІ століття: співзвуччя епох: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті жертв трагічних подій, які отримали назву «Великий терор 1937-1938 рр.». Одеса: ОДУВС, 2018. С. 70-76.

УДК 94(477.63)"1932/1933"

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. НА ОДЕЩИНІ У ВИСВІТЛЕННІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Діанова Н. М.

ОНУ імені І. І. Мечникова

Проблема голодомору 1923-1933 рр. в Україні довгий час не досліджувалась українськими істориками, так як архівні матеріали були засекречені й інформація знаходилась під строгою забороною радянського уряду. Тож перші дослідження з'явилися за кордоном. В українській історіографії публікації розпочалися у 80-ті рр., коли заборона на інформацію про голодомор була знята. Досліджуючи зазначену проблему можна прослідкувати певну еволюцію в поглядах дослідників щодо причин цієї трагедії. Наприкінці ХХ ст. домінувала точка зору, що її витoki були пов'язані з економічним фактором і полягали в поверненні партії більшовиків до політики продрозверстки під виглядом хлібозаготівель. У сучасних українських дослідників не виникає сумнівів, що це спеціально організований партійним керівництвом країни злочин, націлений на підкорення селянства воєнно-комуністичним методам будівництва соціалізму. Ці висновки базуються на залученні нових джерел, насамперед свідчень очевидців. Адже радянським урядом ще в 30-ті рр. була знищена переважна більшість документів, які в тій чи іншій мірі проливали світло на страшні події в українських селах. Багато з них були просто сфальсифіковані. Тож справжньою знахідкою стали документи, які дивом збереглися в Державному архіві Одеської області. Вони безпосередньо вказують на організацію голодомору на Одещині.

З проведенням колективізації господарська політика партійного керівництва країни базувалась на впровадженні хлібозаготівельного плану. Фактично це стало поверненням до економічно неспроможної й скомпрометованої політики «воєнного комунізму», яка давала можливість методично грабувати селян, викликаючи у них недовіру до колгоспного ладу, підриваючи економіку сільського господарства й прирікаючи на голод.

Такий метод господарювання привів до голоду в багатьох українських селах ще навесні 1932 р. За офіційним визнанням ЦК КП(б)У від голоду найбільш постраждали в цей час Зінов'євський, Хмелівський, Новомиргородський, Велико-Виськівський, Добровеличківський, Знаменський, Новоархангельський та інші райони Одещини. Там лютував повальний голод з високою смертністю населення. У районах, які не потрапили до цього списку, становище було дещо кращим, але випадки голодної смерті також були. Багато

людей опухло від голоду і потребувало негайної продовольчої допомоги, але вона була досить мізерною [1, с. 245]. Рішенням ЦК КП(б)У Одеської області було виділено 1 000 пудів хліба, 150 тонн проса, два вагони тюльки і 11 400 банок консервів, чого було явно недостатньо [2, с. 144, 145, 176]. У тогочасних офіційних документах відсутні навіть згадки про голод, йшлося лише про продовольчі труднощі та голодування. Люди змогли врятуватися лише влітку, коли з'явилась перша зелень та рання городина .

Партійне керівництво країни з цієї трагедії не лише не зробило належних висновків, але й продовжувало скомпрометовану політику хлібозаготівель. Уряд будь-якими методами прагнув добитися виконання плану хлібоздачі з України. Для цього у жовтні 1932 р. сюди прибула спеціальна хлібозаготівельна комісія на чолі з В. Молотовим, яка була наділена особливими повноваженнями. Злочинний характер її діяльності полягав уже в тому, що вона конфісковувала хліб в місцевості, де вже лютував голод. Як показують подальші події, перед комісією було поставлене додаткове завдання: під прикриттям хлібозаготівель вилучити у «селян-боржників» не тільки хліб, а й усі продовольчі запаси. Таким чином сталінський уряд вирішив покарати селянство України за спротив колективізації і небажання високо ефективно працювати в колгоспах на користь держави, свідомо перетворивши голод у голодомор [3, с. 16].

У протоколах партійної комісії по перевірці революційної законності та розгляду скарг по Арбузинському району від 1 жовтня 1933 р. засвідчено злочинні методи, якими користувалися представники радянської влади для виконання плану хлібозаготівель [4]. У документі зазначено, що кінець хлібозаготівель 1932/33 рр. проходив у районі із застосуванням масових арештів і репресій колгоспників, одноосібників, бідняків і середняків. Особливо це проявилось в селах: Лиса Гора, Костянтинівка, Любо-Іванівка, Ново-Красне та ін. Багато партійних і радянських працівників у районах з відома партійних органів, щоб самим не потрапити під арешт за невиконання плану і утриматися на своїй посаді, застосовували щодо селян безчинства й самосуд. Спеціально створені бригади, до яких входили й місцеві активісти, діяли в кожному селі, відбираючи у людей не лише зерно, овочі, посівне насіння, а навіть варену їжу, прирікаючи їх на голодну смерть.

Про це свідчать матеріали Державного архіву Одеської області. Зокрема, такі факти мали місце в селах Лиса Гора, Костянтинівна, Любо-Іванівка, Ново-Красне Арбузинського району. У Лисій Горі в процесі хлібозаготівлі проводилися масові арешти колгоспників. У тому ж селі була організована своєрідна в'язниця для утримання заарештованих селян, над якими здійснювалися вишукані тортури: їх тримали взимку в холодному погребі, виводили роздягнених на мороз і поливали там водою. Людей саджали в діжку з набитими всередину гострими цвяхами і возили підводою по вибоїстим дорогам села. Керівництво сільради довело до самогубства одноосібника-бідняка, колишнього червоноармійця Никифора Баландіна. Здавши за контрактом увесь свій хліб державі, він залишився без будь-яких продуктів харчування, так як бригада працівників сільради вилучила навіть буряки,

квасолі, цибулю та моркву. А після цього на нього був накладений ще й додатковий план хлібоздачі, якого, звичайно, селянин виконати уже не міг. Тоді ця бригада влаштувала погром у хаті й розкидала стріху. Доведений до відчаю Н. Баландін уночі 19 лютого 1933 р. зарізав дружину, трьох дітей і сам закінчив життя самогубством. У передсмертній записці він пояснив свій страшний вчинок тим, що «діти виють від голоду як собаки, просять їсти, а дати їм нічого...» [4, арк. 19].

На особливу увагу заслуговує утворений в районі «інститут судових виконавців», який був наділений широкими повноваженнями для стягнення будь-яких боргів у селян. Представники цієї інституції з'являлися періодично в кожному селі й отримували 10 % із стягнених коштів на свою користь, що було грубим порушенням законності. Так у селі Костянтинівка взимку із колгоспу виключено Почанську Феклу. При цьому вона мала сплатити податок 500 крб., на погашення якого в неї вилучено швейну машинку, корову, теля й навіть одяг. Проте цього майна «не вистачило» на покриття боргу. До неї з'явився «судовий виконавець», який оголосив про недоплату 160 крб., а тому забрав абсолютно усе, що було в хаті [4, арк. 24].

У багатьох селах у цей час відбувалось справжнє розкуркулення одноосібників. Якщо в них знаходили хліб, то відбирали коней, корів, свиней, сільськогосподарські знаряддя праці та виганяли з домівок. При цьому в директиві головам сільрад цинічно зазначено, що постановою уряду їм надано право застосовувати адміністративні методи, але не в масовому порядку. У протилежному разі вони не будуть сприяти виконанню плану хлібозаготівель і при цьому поширювати думку про розкуркулення бідняків [4, арк. 56].

У дежархіві Одеської області зберігся лист комсомольця М. Курченка до Сталіна. У ньому йшлося про злочинну діяльність керівництва Арбузинського району, яка повністю дискредитувала політику партії, підривала економіку колгоспів і добробут колгоспників. Комсомолец перелічив найбільші злочини керівництва району й звернув увагу, що деякі його земляки, зокрема Билинський, уже писали Сталіну про ці злочинні факти. Але матеріали були переслані для розслідування в їхній же район, партійна верхівка якого «перевірила» їх таким чином, що Билинського вислали в інший район як неблагонадійну й соціально чужу людину.

15 червня 1933 р. першому секретарю Одеського обласного комітету КП(б)У Є. І. Вегеру надійшов запит із ЦК ВКП(б) про результати перевірки заяви М. Курченка [4, арк. 64]. Можливо цей лист відіграв певну роль у тому, що восени 1933 р. працювала партійна комісія по перевірці законності та розгляду скарг по Арбузинському району.

У матеріалах Одеської обласної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції містяться інформаційні дані голови міської комісії Медникова «Про голодний стан частини робітників і колгоспників Зінов'євського району» від 9 березня 1933 р. Вони були зібрані в ході перевірки 14-ти сільрад району, частини робітників швейної фабрики, типографії, частини студентів Радпартшколи м. Зінов'євськ. Вражає те, що в даному документі наведені дані про смертність від голоду хоча й значно занижені. Прикладом може слугувати

ситуація в Аджамці, де упродовж 13 січня – 17 лютого 1933 р. в лікарні перебували 12 осіб з діагнозом виснаження від голоду. Але допомога була значно обмежена у зв'язку з відсутністю продуктів харчування. За цей час від голоду померло 18 осіб, переважно дітей. Проте, зазначено в документі, точного обліку смертності не ведеться. Голодуючим надається допомога у вигляді бур'яну мишію, але багато колгоспників настільки ослабли, що не в змозі цей мишій товкти.

Документи свідчать, що голодували не ледарі, які не мали трудовнів чи несвідомі одноосібники, як заявляло партійне керівництво. На голодну смерть були приречені й колгоспники, які мали сотні трудовнів, на які вони практично нічого не отримали. Комісією здійснено перевірку стану колгоспників по домівкам. Наслідки цієї перевірки вражають. Так Мазуров – житель села Федосіївки, кандидат у члени партії більшовиків, заробив у комуні разом із дружиною 406 трудовнів. У сім'ї троє дітей, які опухли від голоду [5, арк. 11]. У цьому селі від голоду померло 22 особи, 14 з яких – діти. Проте смертність від голоду тут, як і в решті сіл, не фіксувалась.

Не в менш тяжкому стані опинилась сім'я Кузьми Марковича Старикова з Юр'євки. Він з дружиною були ударниками в колгоспі, мали трьох дітей. Запас харчів – три буряка, випрошених у сусідів. Жінка плачучи розповідала, що не усі односельчани хотіли працювати в колгоспі, а вона завжди показувала приклад у роботі. Тепер же сім'я помирала від голоду. До кого вона не ходила за допомогою, усі виганяють, дорікаючи, що вона була ударницею. Упродовж двох тижнів їли м'ясо дохлої конини, а тепер і воно закінчилося [5, арк. 14].

Сім'я колгоспника Назара Зашляковського із Аджамки складалася з п'яти осіб. Четверо з них – діти віком від восьми місяців до восьми років. Дружина замерзла дорогою до Зінов'євська. Діти і батько опухли від голоду. У хаті холодно, пусто й нічого їсти. Господар просив забрати і спасти його дітей, так як сам він цього зробити уже не міг. Говорив, що був революціонером, служив у Червоній армії й не думав, що доведеться померати від голоду.

У цьому ж селі проживала вдова, мати трьох дітей віком від трьох до восьми років Наталія Андріяшевська. Усі вони були виснажені від голоду й не могли підвестися. Мати просила забрати її до лікарні, а дітей куди-небудь прилаштувати, щоб вони не померли на її очах [5, арк. 10].

У селі Покровському негайної допомоги потребували щонайменше 220 осіб, 150 з яких – діти. Проте допомога голодуючим взагалі не надавалась. Типовою була ситуація в сім'ї колгоспника Петра Ярошенка, в якій росли троє дітей віком від семи до 11 років. Він та його дружина були ударниками праці в колгоспі й мали 220 трудовнів. Проте, як і інші колгоспники, на ці трудовні нічого не отримали. Усі опухли від голоду й знаходились на межі смерті. Їхній односельчанин – колгоспний коваль Тимофій Ткачов мав 333 трудовні. Його сім'я налічувала чотири особи. Усі вони були вкрай виснажені. Доведена до відчаю дружина заявила членам комісії: «До чого нас довели, розорили, перетворили на жебраків, а ще вистачає совісті писати, що влада робітничо-селянська. Хоча б діти повмирали, щоб не дивитись як вони мучаться від голоду» [5, арк. 12].

Взимку 1933 р. тяжка ситуація склалася в Первомайському районі. Упродовж січня – лютого згідно з даними РАГСу від голоду померло 178 осіб [5, арк. 7]. Інспектор Одеської обласної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції на 14 березня навів зовсім іншу цифру: 68 осіб померло і 40 опухло від голоду [5, арк. 30]. Така розбіжність вказує на відсутність точного обліку постраждалих людей. Попри те, що дані про смертність в офіційних документах були явно заниженими, вражає наявність інформації про появу канібалізму в деяких районах, зокрема: Первомайському, Снігуровському, Криво-Озерському, Любашівському та ін. [5, арк. 24, 25, 56]. Адже поширення такого страшного явища в селах Одещини навесні 1933 р. свідчило, що голодомор досягнув свого апогею. Репресії, відсутність продовольчої допомоги привели до масової смертності селян. На грань голодного вимирання були поставлені села: Берізки, Тридуби, Мазурове, Красненько Кривоозерського району. У деяких сілах Одещини були зареєстровані випадки не лише канібалізму, але й трупоїдства. Особливо постраждали від голоду діти. Щоб урятувати їх від смерті, батьки намагалися вивезти їх до міст, щоб залишити на вокзалах, біля лікарень, державних установ, а то й просто на вулицях [6].

У містах регіону ситуація виглядала дещо по іншому. Хоча там і відчувались продовольчі труднощі, але такої смертності, як у селах не було. Гнані голодом селяни залишали свої домівки й намагалися знайти порятунок у містах. Багато з них помирало дорогою, але й тих, хто дійшли міліція не пропускала до міст. Та й влаштуватися там на роботу безпаспортні селяни не могли.

Згідно з архівними документами в місті Зінов'євськ контрольна комісія на 25 лютого 1933 р. зареєструвала на заводі «Червона зоря» 425 осіб, опухлих від голоду. З 1 січня по 25 лютого 1933 р. у трьох лікарнях міста померло від голоду 78 осіб. Усього на лікуванні від виснаження там перебувало 92 особи, хоча допомоги потребувало значно більше [5, арк. 17]. Головне, що потрібно було людям – це нормальне харчування, якого бракувало. З приходом весни голод ще більше посилювався і смертність значно зростає. Ця трагедія закарбувалася в пам'яті Ф. Підпригори. «Під'їхавши потягом до залізничної станції Зінов'євська, – згадував він, я побачив справжнє пекло. Приміщення станції було порожнім, а навколо нього ледве пересувалися опухлі голодні люди, які просили у кожного прибулого хоча б крихту хліба. На дорозі лежали мертві тіла, які прибирали лише вночі. І ті, хто ще рухався, і ті, що уже померли, були селянами, що видно по одягу. У місті я побачив магазин «Торгсин» і зайшов до нього. Там було усе, чого можна лише побажати, але ... лише в обмін на золоті та срібні речі» [7, с. 110].

Ще однією ознакою голодомору була заборона будь-якої інформації про голод. Кордони України були оточені спеціальними військами, щоб голодуючі селяни не змогли їх перейти і розповісти правду про становище в республіці.

Тож напрашується висновок, що голодомор – це не стільки результат економічно неспроможної аграрної політики партії, яка базувалася на хлібозаготівлях, а й спеціально організований партійним керівництвом країни

злочин. Терор голодом був ретельно зваженим політичним кроком сталінського уряду. Націлений на повне підкорення українського селянства, він став справжнім геноцидом проти українського народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому» / С. В. Кульчицький. – К.: Україна, 1991. – 431.
2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.
3. Кульчицький С. В. Людомор – 33: продовження геноциду / С. В. Кульчицький // Україна. – 1992. – № 28. – С. 14-16.
4. Держархів Одеської області. – Ф. Р 710. – Оп. 2. – Спр. 1.
5. Держархів Одеської області. – Ф. Р 710. – Оп. 2. – Спр. 2.
6. Фроюк Н. Приречені на смерть / Н. Фроюк // Чорноморські новини. – 1993. – 26 червня.
7. Великий голод в Україні 1932-1933 років. Збірник свідчень, спогадів, доповідей та статей, виголошених та надрукованих у пресі в 1983 р. на відзнаку 50-ліття голоду в Україні у 1932-1933 роках. – Канада, Торонто, 1988. – 162 с.